

pa tako, da smo jih bodisi prevedli iz tujejezične predloge (kot npr. *Zdrav duh v zdravem telesu* iz lat. *Mens sana in corpore sano*) ali pa smo jih neprevedene adaptirali svojemu jezikovnemu ustroju (bodisi v izgovorjavi, pisavi, oblikoslovju — v vsem tem hkrati ali v posameznem — primer bi bil npr. *status quo*, ki je prilagojen slovenščini v izgovoru in sklanjatvi (prim. rod. *statusa quo*), ne pa tudi v pisavi (prim. pisavo *quo*, ne *kvo*)); nasprotno je frazeologem *korpus delikti* v vsem (razen morda v oblikoslovju, kolikor gre za *delikti*) prilagojen slovenščini, saj ga po slovensko tudi sklnjamo.

V skladu z mojim pojmovanjem take problematike pri besedju bi torej prevzete prevedene frazeologeme morali imenovati frazeološke kalke; popolnoma prilagojeni frazeologemi so sposojeni, le deloma prilagojeni pa tuji frazeologemi (za zadnja dva tipa prim. *korpus delikti* proti *status quo* oz. *corpus delicti*). Ostanjejo nato še citatni frazeologemi, ki niso del slovenskega jezika, npr. že navedeni *Mens sana in corpore sano*. (Paralelizem z navadno besedo: kalk — *uvod*, sposojenka — *klišee*, tujka — *radio*, citatna beseda *Frau* ali *lady*.)

9 Frazeologeme lahko ločimo tudi glede na njihovega socialnega tvorca oz. nosilca. Po tem načelu lahko govorim o frazeologiji nespecializiranega človeka (nekako povprečnega člana družine in širšega socialnega nespecializiranega kroga, npr. v smislu občanstva in državljanstva), potem pripadnika starostne dobe, poklica, stroke, družbenega položaja, razreda ipd. Po tem kriteriju so frazeologemi splošni (nespecialni), starostni (npr. mladostniški, starostni, srednjedobni), poklicni, strokovni, socialni ipd. Gotovo so tudi časovno obarvani (zastareli, zastarevajoči, neologistični; pa spet sodobni in zgodovinski itd.).

10 Frazeologeme je mogoče raziskovati tudi glede na etimolgijo in glede na stilno vlogo v besedilu. Pri nas imamo tega zelo malo raziskanega.

Pavel Zdovc

Filozofska fakulteta na Dunaju

O VLOGI DIALEKTA PRI POUKU KNJIŽNEGA JEZIKA¹

Sociologija izobraževanja, ki tematizira odnose med šolo in družbo, in sociolingvistika, ki raziskuje razmerje med jezikom in družbo, sta že dalj časa v polnem razmahu in se lahko sklicujeta na važna spoznanja in odkritja. To velja tudi za tisto smer sociolingvistike, ki se pogloblja v razmerje jezik — družba z vidika socialnega okolja v okviru obsežnejše jezikovne skupnosti². Vendar se

¹ Predavanje v jezikoslovni in literarni sekciji 5. Koroških kulturnih dni v Celovcu 27. XII. 1973.

² Gl. B. Bernstein: *Class, Codes and Control*. Volume 1: *Theoretical Studies towards a Sociology of Language*. London 1971 (Primary Socialization, Language and Education. IV). — *Familienerziehung, Sozial-schicht und Schulung*. Weinheim-Berlin-Basel 1971. (posebno P.-M. Roeder: *Sprache, Sozialstatus und Schulerfolg*.) — W. Pollak, *Bildungsbarriere — Sprachbarriere. Die Zukunft*. *Sozialistische Zeitschrift für Politik, Wirtschaft und Kultur*. 7/8 (april) 1972, 48–53. Upravičeno poudarja, da marsikatera trditve niso dovolj podprte z empirijo.

nova spoznanja in pobude doslej le pičlo odražajo v naši praksi, v organizaciji jezikovnega pouka in strokovno didaktičnega izobraževanja. Glede na manjšinske jezikovne skupnosti je problematika tako v socialnem kakor v jezikovnem pogledu še veliko bolj zapletena: Saj gre tu za jezikovno-socialne plasti (regionalni dialekt — zbornemu jeziku blizka oblika pogovornega jezika oz. knjižni ali pisni jezik) ne enega, marveč dveh jezikov in povrhu še v posebnih zgodovinsko, socioekonomsko in sociopsihološko pogojenih okoliščinah, ki določajo položaj in funkcijo jezika oz. zvrsti jezika³.

Kakršnokoli je vrednotenje regionalnega in socialnega dialekta, regionalne in socialne zvrsti jezika, neosporavano je dejstvo, da naj šola — tudi dvojezična — pripelje učenca do obvladanja knjižnega (govornega in pisnega) jezika kot splošne komunikacijske oblike (čeprav nekoliko regionalno obarvane). Mogoče manj splošno sprejeta je zahteva, da naj ta pouk gradi na učenčevem izhodiščnem jeziku, t. j. na domači dialektalni in socialni varianti slovenščine. Ta zahteva se opira na načelo, ki daje prednost tistim didaktičnim prijemom, kateri obetajo največjo realno učinkovitost v najkrajšem času. Uporabljenost dialekta kot pomožnega sredstva pri posredovanju standardnega, knjižnega jezika je v praksi odvisna od vrste pogojev, in sam način uporabe dialekta bo na raznih šolskih stopnjah od osnovne in višje do visoke šole kajpak različen. Ti pogoji zadevajo subjektivne in objektivne dejavnike učnega procesa: razmerje med učenci samimi kot skupino (razred), razmerje med učenci in učiteljem ter razmerje med dialektom (izhodiščem) in knjižnim jezikom (ciljem). Učinkovitost in smiselnost tega metodičnega prijema bo toliko prepričljivejša, kolikor večja je homogenost učencev glede domačega dialekta, kolikor temeljiteje ga učitelj pozna in kolikor obsežnejše in doslednejše so zakonitosti razmerja med dialektom in knjižnim jezikom.

Značilnost slovenskega življa na avstrijskem Koroškem je tudi danes še razmeroma močna socialna homogenost, nerazslojenost. V avstrijskem merilu znaša nižji sloj (kmetje in delavci, pomožni in priučeni) 60 % celotnega prebivalstva⁴, med Slovenci na Koroškem pa je ta odstotek nosilec regionalnega dialekta mnogo višji⁵. Številčno močnemu nižjemu sloju stoji nasproti prav šibek srednji sloj (uradništvo, nastavljeni, izobraženci v prostih poklicih), pa tudi ta izvira pretežno neposredno iz nižjega sloja (prva generacija). Tako prihaja v šolo torej ogromna večina z dobrim znanjem domačega slovenskega govora (dialekta). Spajanje šolskih okolišev in razpuščanje posameznih šol na dvojezičnem in slovenskem jezikovnem področju je v tem pogledu treba zabeležiti kot negativen razvoj. Učiteljski kader je po svojem socialnem in jezikovnem poreklu danes prav tako v veliki večini identičen z veliko večino učencev, obvlada torej od mladih nog enega izmed lokalnih dialektov (govorov). Za učinkovitost pouka slovenščine je relevantno, če deluje učitelj v šolskih okoliših svojega domačega govora ali pa da si hitro in temeljito osvoji strukturo lokalnega govora svojega šolskega okoliša. Pravilna personalna politika šolskih oblasti upošteva — v okviru izvedljivosti — tudi takšne dejavnike.

³ J. Leiler (Untersuchungen zum deutsch-slowenischen Bilingualismus in Feistritz an der Gail in Kärnten. Feststellung des Phoneminventars der beiden Mundarten. Hausarbeit bei Prof. Peter Wiesinger, Wien 1973) npr. razlikuje »Grundmundart« (slovenski krajevni govor), »Verkehrsmundart« (nemški krajevni govor), »Verkehrssprache« (nadregionalni nemški govor) in »Standardsprache« (oba jezika v cerkveni rabi).

⁴ K. Grohmann, E. Hönigsberger: Bildungschancen der Bevölkerung in den Landbezirken. Wien 1971.

⁵ Prim. tudi podatke v letnih poročilih Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu.

Uporabljenost lokalnega govora kot pripomočka pri posredovanju norme knjižnega jezika je toliko tehtnejša, kolikor večje in trdnjše so zakonitosti razmerja med obema jezikovnima sistemoma. Metoda, ki se poslužuje kontrastov, sovpadov, analogij in sorazmernosti, se mora seveda v vsem strogo držati aktualne sinhronosti jezikovnih pojavov na obeh straneh. Saj bi še tako sijajne zakonite vzporednosti na zgodovinsko-razvojnih ravneh pomenile nadomeščanje ene neznanke z drugo. Obseg uporabljivosti in smiselnosti te metode lahko določi šele praksa za vsak lokalni govor posebej⁶. Tu se bomo omejili na del sistema dolgih vokalov, in sicer na vokale srednje lege knjižnega jezika in njih ekvivalente v govorih podjunskega dialekta.

V slovenskem knjižnem jeziku in v njegovi osrednji pogovorni varianti je dejavna fonološko relevantna kvalitetna opozicija med dvema dolgima e-jevskima in dvema o-jevskima vokaloma. Njuno fonološko vrednost dokumentirajo minimalne opozicije, bodisi morfološke, bodisi leksikalne: 'te:le — 'tɛ:le (tèle — tèle), no:si — 'no:si (nósi — nôsi). Pod Kopitarjevim vplivom je Metelko skušal uvesti za oba fonemska para posebna pisna znamenja, vendar se ta poskus ni uveljavil in je po uradni prepovedi za šole še pred sredino 19. stoletja popolnoma propadel. Z metelčico vred je bilo za dalj časa odrinjeno tudi pravorečno vprašanje vokalizma knjižne slovenščine. Čeprav je knjižni monoftongični vokalni sistem kljub tej dvojnosti veliko preprostejši od skoraj vseh koroških (v glavnem monoftongično — diftongičnih) sistemov, vlada pogosto tudi pri izobražencih precejšnja negotovost pri izreki dolgih e in o, kakor jo zahteva slovensko pravo-rečje. To pa tudi zavoljo tega, ker premalo izkoriščamo prednosti znanja enega izmed avtentičnih dialektov oz. lokalnih govorov.

KNEŽA nad Velikovcem⁷: šolski okoliši Djekše, Kneža, Krčanje, Šempeter na Vašinjah, Ruda in Srednja vas pa še Grebinj.

Knjižni jezik			Kneški govor
Pisava	Transkripcija SP	Mednarodna transkripcija	
e	é	'e:	'iə
			'e:
	ê	'ɛ:	'eä ('ɛ:)
			'an:
o	ó	'o:	'a
			'uə
	ô	'ɔ:	'o:
			'oa ('ɔ:)
			'on:
			'o

⁶ Gl. J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik 1. Maribor 1968 (posebno 11—20, 123 sl.)

⁷ Iz gradiva za Obsčeslavjanskij lingvističeskij atlas (govor vasi Kneža / Grafenbach nad Velikovcem). — T. Logar, Govor vasi Kneža pri Djekšah na Koroškem. SR XVI (1968), 395—412.

Primeri:

'iə — é	liəta (NApl)	léta	'uə — ó	bùəsa	bósa
	slíəpa (fsg)	slépa		z nùəsa	iz nósa
'iə — é	nedé:la	nedélja	'o: — ó	nó:s	nósi
	səsé:da	soséda		uó:la	vólja
'eä — é	breäza	bréza	'oa — ó	oásma	ósma
	neásu	nésel		smoáli	smólje
'an: — é	pàn:st	pést	'on: — ó	tòn:p	tóp
	srán:ča	sréča		zòn:f	zób
à — è	màtʏa	mètla	'ɔ — ô	dròbna	dròbna
	tàʏa	téle		təmnòta	temnòta

V kneškem govoru se 'iə in knj. é ter 'uə in knj. ó tako rekoč popolnoma ujemata, v drugih primerih dosega zakonitost vzporednosti zelo visoko stopnjo. Viden razloček je korenski naglas v besednem tipu »drevó« (kneško drèʏ). Druge razlike glede mesta naglasa zadevajo le manjše število besed.

SENTVID v Podjuni⁸: šolski okoliši Šemprimož, Škocijan, Žitara vas, bolj ali manj tudi Sinča vas, Dobrla vas in Galicija. Nekoliko drugačne razmere kakor v Žitari vasi so v sosednjem Šentlipšu.

Knjižni jezik			Šentviški govor
Pisava	Transkripcija SP	Mednarodna transkripcija	
e	é	'e:	'iə ----- 'e: ----- 'ε: ----- 'eä
	è	'ε:	'ε -----
o	ó	'o:	'uə ----- 'o: ----- 'ɔ: ----- 'oa
	ô	'ɔ:	'ɔ -----

Primeri:

'iə — é	liəte	léta	'uə — ó	bùəx	bóg
	siəməne	sémena		na pùəle	na pólje
'e — é	sté:la	stélja	'o: — ó	dó:bər	dóber
	zè:le	zélje		uó:la	vólja

⁸ Gl. gradivo v P. Zdovc, Die Mundart des südöstlichen Jauntales in Kärnten. Lautlehre und Akzent der »Poljanci«. Wien 1972.

'ε — é	l'é:ča	léča	'ɔ: — ó	pó:t	pót
	začē:ɥa	začéla		tó:pa	tópa
'eä — é	ceásta	césta	'oa — ó	ròaža	róža
	leát	léto		səboáta	sobóta
'ε — ê	mätɥa	mêtla	'ɔ — ô	dòra	dôbra
	zelēna	zelêna		lenòba	lenôba

Zahodna podjunščina je torej zelo podobna severni (razen nazalnih vokalov in kratko poudarjenega à). V nasprotju s severno podjunščino pa zastopa 'ε: tudi precej ozko omejeno število primerov z 'a: v knjižnem jeziku (m'ε:ša — knj. má-ša). Glede naglasnega mesta so razmere spet skoraj identične z onimi knjižnega jezika. Poglavitni izjemi sta tipa »drevó« (drèu) in »nêsi, nesíte« (nès, nêste).

VOGRČE pri Pliberku⁸: šolski okoliši Vogrče, Kazaze, Šmihel, Globasnica, Pliberk, Humec (Božji grob) in z določenimi razločki še Šmarjeta, Komelj ter občina Suha.

Knjižni jezik			Vogrški govor
Pisava	Transkripcija SP	Mednarodna transkripcija	
e	é	'e:	'iə
			'ε:
			ε:
			'an:
	ê	'ε:	ĩ'a:
o	ó	'o:	'uə
			'ɔ:
			ɔ:
			'on:
	ô	'ɔ:	ɥ'a:

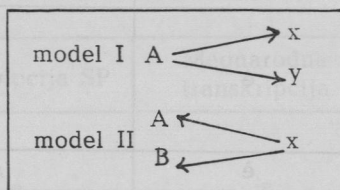
Primeri:

'iə — é	lios	lés	'uə — ó	utrúok	otrók
	slíopa	slépa		pukùəsu	pokósil
'ε: — é	dé:kɥa	dékla	'o: — ó	nó:si	nósi
	sté:la	stélja		uó:la	vólja
'ε: — é	sé:kat	sékat	'ɔ: — ó	kó:ža	kóža
	lé:ta (Gsg)	léta		mó:re	móre
'an: — é	trán:se	trése	'on: — ó	gón:ba	góba
	pàn:st	pést		tón:ča	tóča
ĩ'a: — ê	tjá:be	têbe	ɥ'a: — ô	čɥá:ɥek	člôvek
	já:len	jêlen		uá:kna (sg)	ôkna

Tudi v vzhodni podjunščini so zakonitosti razmerij do knjižnega jezika obsežne in trdne. Kolikor pa razlike so, gre skoraj redno za drugo mesto naglasa: tip »drevó« (drèuə), tip »nèsi, nesíte« (nèsi, nèste) (kračina!) in vrsta deležnikov na -l- v n. sg. in v vsem dl. in pl. (tip dé:uəu, diəuuəa — deū:uə; deū:uə, deū:li; deū:li, deū:əje). Omejena je uporabljivost metode tudi glede 'an: in 'o:. Če učenec že ve, kako se beseda piše ali pa če ima besedilo pred seboj, bo zadel kvaliteto vokala. Od svojega narečnega 'an: ali 'o: neposredno pa na ravni sinhronije nima poti do knjižno obvezne izreke:

A	B	x
dán:tela dá:tela má:ša	detelja maša	dételja máša
kó:ža mó:ti	koža mati	kóža máti

Torej imamo dva modela (ugodnejši model I močno prevladuje):

A = narečna oblika
y = pisna oblika
x = knjižna izreka

A = narečna oblika
B = pisna oblika
x = knjižna izreka

Zaključek. Na vprašanje, ali pri nas dialekti lahko zavzamejo vidnejše mesto pri učenju in poučevanju knjižnega jezika, smemo odgovoriti pritrdilno. Tako subjektivni dejavniki (jezikovno izhodišče učencev in učiteljskih kadrov) kakor tudi objektivni (jezikovni) dejavniki narekujejo koristnost zavestne, metodične uporabe dialekta pri posredovanju knjižnega jezika. Primerjava na strogo sinhroni ravni je glede dolgih vokalnih fonemov prikazala zelo obsežne zakonitosti med najbolj zaključenima zvrstema jezika, med lokalnim govorom in standardno slovenščino. Sistematično vključevanje dialekta obeta hitrejše napredovanje pri osvajanju knjižnega jezika, večjo storilnost v časovno dokaj ozko odmerjenem pouku slovenščine. Muzikalični akcent (intonacijski sistem), ki je živ in tvoren v vseh naših dialektih od Šmohorja do Pliberka, bi bil končno vsaj posredno upoštevan v jezikovnem pouku⁹. Ta pot je naravnejša, bolj organična in blaži določene zunanje pregrade med pojavnostima obeh glavnih zvrsti slovenskega jezika. Imela bi lahko pozitiven jezikovno-psihološki in pedagoški učinek na duševni in duhovni razvoj otrok in mladostnikov v naših konkretnih koroških razmerah.

⁹ Prim. J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik 1, str. 140 »zato dolensko, gorenjsko, zgornjesoboško in koroško govoreči ostajajo brez pouka o svoji značilnosti naglaševanja, kar gotovo ni prav.«)